

dr hab. Aurelia Kotkiewicz, prof. UP
Uniwersytet Pedagogiczny im KEN w Krakowie
Instytut Neofilologii
Katedra Literatury Rosyjskiej

Uniwersytet Wrocławski Dziekanat Wydziału Filologicznego (6)		
Wpłynęło do WF	21 -03- 2019	Załącznik
Wpł. do jedn. org.	Data	Symbol
Znak sprawy		

Recenzja rozprawy doktorskiej

Pani mgr Anny Boginskiej

na temat:

Любовный дискурс в польской и русской прозе 70-х годов XX века

Wrocław 2018, ss. 233.

W przedstawionej mi do recenzji rozprawie doktorskiej Pani mgr Anna Boginska poddała analizie mało rozpoznane dotychczas zagadnienie dyskursu miłosnego w prozie polskiej i rosyjskiej lat 70. XX wieku. Najważniejszym celem Autorki było omówienie specyfiki rozumienia i pisania o miłości w literaturze polskiej i rosyjskiej omawianego okresu w aspekcie różnic i podobieństw kulturowych, społecznych i historycznych. Podjęta przez wrocławską badaczkę próba komparatystycznego połączenia w dysertacji perspektywy hermeneutycznej z rozważaniami natury literaturoznawczej przyniosła bardzo interesujący efekt, pozwalając na poszerzenie perspektywy badawczej.

We Wstępie Pani mgr Anna Boginska wyznacza podstawowe obszary tematyczne podjętej przez siebie analizy dyskursu miłosnego, podporządkowując je modelom miłości, zaproponowanym przez takich pisarzy jak Tadeusz Konwicki, Tadeusz Nowak, Kazimierz Brandys, Wiktor Astafjew, Walentin Rasputin i Jurij Trifonow. Autorka jest świetnie zorientowana w literaturze przedmiotu, sprawnie porusza się wśród zagadnień natury komparatystycznej, korzysta z dotychczasowych ustaleń badaczy, podejmujących problem dyskursu miłosnego (m.in. Roland Barthes czy Julia Kristeva), a pytanie o sposób jego realizacji w twórczości wybranych pisarzy znajduje swoje uzasadnienie w logicznie prowadzonym wywodzie.

Autorka podkreśla, że utrwalony w literaturoznawstwie termin „literatura lat 70. XX wieku” jest niejednoznaczny, próby określenia ram czasowych zjawiska i zasięgu jego oddziaływania, nastroczające badaczom wielu problemów, muszą zatem uwzględniać kontekst społeczno-historyczny (wojna, ruch dysydencki, cenzura polityczna). Przyjęte przez

Panią mgr Bogińską kryterium doboru analizowanych utworów, powstałych w latach 70., lecz odnoszących się do okresu wcześniejszego, spowodowane jest przeświadczeniem nie o ich bliskości ideowej czy kulturowej, ile o wspólności i powtarzalności (rezonowaniu) podjętego przez twórców motywu miłości. Autorka rozprawy wychodzi z założenia, że wybrane powieści, pomimo umiejscowienia ich akcji w odległym czasie, są próbą interpretacji teraźniejszości, a także kluczem do zrozumienia późniejszych zjawisk kulturowo-literackich. I jeszcze jedna, bardzo ważna kwestia, związana z wyborem wymienionych twórców i ich utworów. Analizowane przez Panią Bogińską teksty prezentują wyłącznie męską perspektywę postrzegania relacji miłosnych pomiędzy kobietą i mężczyzną. Sądzę, że kontynuacją czy uzupełnieniem tych rozważań mogłaby stać się analiza dyskursu miłości w literaturze omawianego okresu, przeprowadzona przez pryzmat narracji kobiecych.

Praca składa się ze Wstępu, trzech rozdziałów zasadniczych, zakończenia, obszernej bibliografii, streszczenia oraz indeksu nazwisk. W rozdziale pierwszym, najobszerniejszym i najbardziej pojemnym treściowo Autorka poddaje wszechstronnej (mitologicznej, społecznej, kulturowej) analizie romantyczny dyskurs miłosny, realizujący się w powieściach *Kronika wypadków miłosnych* Tadeusza Konwickiego oraz *Pastuch i pasterka* Wiktora Astafjewa. Choć u obu pisarzy dziedzictwo romantycznej miłości odgrywa rolę szczególną, Pani mgr Bogińska zaznacza, że jej celem nie jest ukazanie bezpośrednich związków omawianych powieści z konwencją romantyczną, lecz próba odszukania wielorakich nawiązań do estetyki romantyzmu. Pani Bogińska dowodzi, że romantyczny schemat realizuje się w ramach dwóch różnych koncepcji artystycznych. Choć dla obu pisarzy miłość jest przejawem najgłębszej istoty „ja” Astafjew prezentuje ludowe, patriarchalne rozumienie miłości, Konwicki zaś bliski jest tradycjom europejskiego romansu rycerskiego. Ważnym dla pełniejszego odczytania obu powieści wydaje się biografia obu twórców, których ukształtowała wojna. Akcja utworu Konwickiego toczy się tuż przed jej wybuchem. W powieści *Pastuch i pasterka* tłem wydarzeń jest wojna i to ona właśnie stanowi przeszkodę w urzeczywistnieniu miłości. Ukojeniem, ratunkiem i sposobem na ocalenie uczucia jest śmierć, z którą nieodłącznie związany jest, jak dowodzi Pani Bogińska, motyw przestrzeni. Mityczną, idealną przestrzenią u Konwickiego jest przyroda, u Astafjewa takim miejscem jest dom ukochanej.

Autorka, sięgając w swoich rozważaniach do celtyckiej legendy o Tristanie i Izoldzie, uosabiającej fenomen miłości romantycznej, wyznacza nową drogę odczytania obu utworów, w których osobisty, indywidualny wymiar działań postaci jest nieodłączny od uwarunkowań społecznych i historycznych. Dualizm świata, konflikt pomiędzy pragnieniem miłości

absolutnej, postrzeganej jako jedność duchowo-cielesna, a normą społeczną jest przyczyna cierpienia, rozłąki i śmierci bohaterów. Analiza powieści doprowadza Autorkę do wniosku, że obaj twórcy należą do ostatniego pokolenia romantyków. Pani Boginska zauważa tu ważną rolę tradycji literackiej, obecnej zarówno u Astafjewa, jak i Konwickiego. Uczucie niedosytu budzi jedynie nazbyt ogólnikowe przedstawienie motywu miłości w kulturze rosyjskiego romantyzmu i jego wpływu na twórczość autora *Pastucha i pasterki*.

Podstawę rozważań w rozdziale drugim rozprawy stanowi tradycyjny dyskurs miłosny, reprezentowany w powieściach *A jak królem, a jak katem będziesz* Tadeusza Nowaka i *Żyj i pamiętaj* Walentina Rasputina. Autorka podkreśla, że obu pisarzy ukształtowała tradycja wiejska, ponadto, podobnie jak Konwicki i Astafjew, należą oni do pokolenia wojennego. Już na wstępie Pani Boginska wyjaśnia pojęcie tradycji, funkcjonujące w kulturologii, filozofii i socjologii, słusznie zwracając uwagę na różnice, jakie w tym względzie występują w Rosji i w Polsce. Zwrot w latach 60. ubiegłego wieku ku tradycyjnym, ludowym wartościom zaowocował powstaniem w Rosji zjawiska „prozy wiejskiej”, polemicznej wobec estetyki socrealizmu. Paradoksem pozostaje, że jej rozkwitowi towarzyszyło bankructwo systemu kołchozowego. W polskiej literaturze lat 70. „prozie wiejskiej” odpowiada tzw. „nurt chłopski”. Oba zjawiska, choć wewnętrznie niejednorodne, łączą powrót do kultury wiejskiej, reprezentującej wartości uniwersalne. Zdaniem Badaczki najbliższa zjawisku rosyjskiej „prozy wiejskiej” jest przede wszystkim twórczość Tadeusza Nowaka i Wiesława Myśliwskiego.

Fundamentem tradycyjnego dyskursu miłosnego, obecnego w powieściach wymienionych pisarzy jest patriarchalny model relacji rodzinnych, opartych na władzy mężczyzn, monogamicznym małżeństwie, podporządkowaniu jednostki kolektywnym więziom społecznym oraz zależności życia wiejskiego i wyobrażeń o świecie od praw i rytmu przyrody. Pani Boginska wskazuje na związek obu powieści z motywem ziemi, matki, rodziny, domu, przyrody, dowodząc jednocześnie, że przez pryzmat tradycyjnego dyskursu miłosnego, obecnego w analizowanych utworach, obaj pisarze rekonstruują tradycyjny świat wiejskich zachowań, wierzeń, obyczajów, języka. Przyjęta przez nich perspektywa czasowa, a więc lata 70. ubiegłego wieku wiele mówi o stosunku wobec owej tradycji, a także o jej funkcjonowaniu w warunkach współczesnych. Obaj pisarze ukazują człowieka jako organiczną część wspólnoty wiejskiej, stawianej ponad dobro osobiste. Jakikolwiek przeciwstawienie się owej wspólnoty, co przecież stanowi w powieściach oś konfliktu, powoduje wykluczenie z niej. Badaczka słusznie wskazuje na pewne różnice społeczno-historycznych uwarunkowań w Polsce i Rosji: polska wieś dłużej zachowała swoją

autonomię, natomiast w ZSRR brutalna polityka kolektywizacji zniszczyła relacje rodzinne i więzi z przyrodą. Podobnie wpływ religii na świadomość chłopów rosyjskich był mniejszy, niż w Polsce. Społeczeństwem wspólnoty wiejskiej, rodu, rodziny jest kobieta, oceniana nie tylko pod względem fizycznej atrakcyjności, lecz przede wszystkim pracowitości i statusu materialnego. Autorka zwraca uwagę, że zarówno u Rasputina, jak i Nowaka przeznaczeniem kobiety, będącej męską własnością, jest w patriarchalnym dyskursie miłosnym dzielenie losu męża (symbolika jabłka czy wody), aż do złożenia ofiary z własnego życia. Choć w powieści Nowaka, podobnie jak w utworze Rasputina kobieta podporządkowana jest tradycyjnym patriarchalnym wartościom, polski pisarz indywidualizuje jej obraz, ukazując ją także jako kochankę. Pani Boginska dostrzega, co trzeba podkreślić, że w powieści Rasputina na obraz kobiety-matki-opiekunki-żywicielki nakłada się głęboko zakorzeniony w rosyjskiej tradycji ludowej archetyp matki-ziemi, chrześcijański obraz Bogurodzicy i mit Świętej Rusi. Warto zaakcentować tu fakt, że idealizacja kobiety, podobnie jak idealizacja wsi radzieckiej, charakterystyczna dla wielu powieści Rasputina, nosi cechy kreacji poetyckiej, jest wyrazem tęsknoty pisarza za utraconym światem. Sądzę, że rozwinięcie tego wątku przez Autorkę rozprawy mogłoby wpłynąć na pogłębienie analizy dyskursu miłosnego u tego pisarza.

W kolejnym, trzecim rozdziale rozprawy Pani mgr Boginska, wzorując się na wcześniejszych ustaleniach, poddaje analizie dyskurs miłosny w małżeństwie. Transformacja owego dyskursu rozważana jest na materiale moskiewskich powieści Jurija Trifonowa (*Zamiana*, *Bilans wstępny*, *Inne życie*) oraz utworów Kazimierza Brandysa, zwłaszcza jego powieści *Rondo*. Obiektem analizy jest też powieść *Mężczyzna czterdziestoletni* Zbigniewa Nienackiego, lecz większość uwag i wniosków dotyczy przede wszystkim wspomnianego utworu Brandysa.

Autorka dysertacji, odwołując się do opracowań socjologicznych, kreśli obraz przewartościowań społeczno-obyczajowych, jakie zaszły w drugiej połowie XX wieku zarówno w Rosji, jak i w Polsce. Rzecz dotyczy szczególnie tych zmian, które dokonały się w obrębie postrzegania roli kobiety i mężczyzny w wymiarze społecznym, zawodowym, rodzinnym. Wobec zjawisk emancypacyjnych, zwiastujących wolność obyczajową, zmianę statusu kobiety w społeczeństwie i jej roli w rodzinie oraz kryzysu męskości, nie pozostaje obojętna także literatura lat 70., mocno kontrastująca z ideologią komunistyczną i stereotypowym postrzeganiem relacji kobieta-mężczyzna. Autorka zwraca uwagę na fakt, że zarówno Brandys, jak i Trifonow to twórcy uwrażliwieni na przemiany społeczno-kulturowe, zachodzące w świecie i dający im wyraz w swojej twórczości niezależnie od przyjętej perspektywy czasowej. Charakterystyczne jest to zwłaszcza dla twórczości Kazimierza

Brandysa. Spojrzenie pisarza na współczesność z perspektywy historii, przez pryzmat lat przedwojennych i okupacji niemieckiej pozwala na zwiększenie dystansu i ułatwia ogląd teraźniejszości. U Trifonowa z kolei, jak słusznie zauważa Autorka rozprawy, matriarchalne relacje rodzinne i pasywność męskich bohaterów w sposób metaforyczny ukazują pasywność inteligenta wobec władzy. Duchowa smuta, jaką przeżywa inteligencja rosyjska, oznacza ostateczne bankructwo ideologii komunistycznej.

Nie sposób nie zgodzić się z Doktorantką, że istotny wpływ na dyskurs miłosny w utworach obu prozaików ma koncept domu. Analizowany jest on w aspekcie społecznym, antropologicznym i geokulturowym, z wykorzystaniem opracowań G. Bachelarda, J. Łotmana, M. Eliade, C. Lévi-Straussa, Y-Fu Tuana. Dom jest pewną konstrukcją kulturową, unaoczniającą zmiany, zachodzące w tradycyjnym dyskursie miłosnym. Brak domu u bohatera powieści *Rondo* znamionuje jego osamotnienie, czasowość, powierzchowność związków. Pani Boginska zwraca uwagę na tradycyjny, charakterystyczny zarówno dla literatury rosyjskiej lat 20. i 30. XX wieku, jak i dla rosyjskiej „prozy miejskiej” XX wieku motyw domu jako fizycznej przestrzeni o określonym metrażu. Konieczność dzielenia się ową przestrzenią, walka o kolejne metry kwadratowe powoduje, że dom staje się miejscem dramatów rodzinnych i rozpadu więzi małżeńskich. Ów brak emocjonalnego stosunku do miejsca, przejawiany przez bohaterów analizowanych powieści sprawia, że przestrzeń domu staje się dla nich obca i wroga.

Pani mgr Boginska zauważa, że życie osobiste bohatera powieści Brandysa, jego związki małżeńskie i rodzinne bezustannie zająbiają się z życiem społecznym, działalnością patriotyczną, walką, co jest charakterystycznym rysem literatury polskiej. Napięcie pomiędzy sferą indywidualną a społeczną nie jest obce także bohaterom Trifonowa. Miejscem akcji jego powieści jest Moskwa, miasto głęboko naznaczone tradycją, a w wymiarze indywidualnym związane z biografią pisarza. Dość wspomnieć, że miasto to, jeden z bohaterów powieści, jest domem bez miłości, miejscem, w którym szczęście rodzinne staje się niemożliwe. W opisie historii miłosnych, głównego elementu struktury powieści, obaj pisarze wykorzystują uniwersalny schemat dyskursu miłosnego – romantyczną znajomość, wspólne życie małżeńskie i rozstanie. Okres zakochania przedstawiony jest przez pryzmat paraleli romantycznych: połączenia losu i przypadku, odczuwania miłości jako wartości najwyższej, idealizacji obiektu uczuć, a także piękna krajobrazu, współbrzmiącego z emocjami bohaterów. Na wybory i zachowania, związane z drugim etapem miłości, jakim jest życie małżeńskie, wpływają określone modele ról społecznych. W dalszej części rozważań Anna Boginska dowodzi, że dla obu twórców wartością najwyższą jest indywidualizm, intymność

przeżyć jednostki, przeciwstawione społecznym, historycznym, patriotycznym i ideologicznym uwarunkowaniom. Szczególna w tym względzie okazuje się twórczość Trifonowa, jak bowiem dowodzi wrocławska badaczka, przełamuje ona sztampowość wzorców literackich poprzedniej epoki.

W zakończeniu rozprawy Doktorantka podsumowuje najważniejsze ustalenia badawcze, przedstawia wnioski i kreśli perspektywy dalszych badań.

Reasumując, nie ulega dla mnie wątpliwości, że rozprawa doktorska mgr Anny Boginskiej, poświęcona dyskursowi miłosnemu w twórczości wybranych polskich i rosyjskich pisarzy lat 70. XX wieku jest nowatorska i wartościowa poznawczo. Zasluguje ona **na ocenę wyróżniającą** z szeregu powodów: bardzo dobrej orientacji w tematyce historyczno-literackiej, kulturoznawczej i socjologicznej, umiejętności dostrzegania polifonicznych związków pomiędzy wybranymi utworami literackimi, a kulturą, tradycją i językiem, dojrzałości interpretacyjnej, właściwego doboru i umiejętności wykorzystania bogatej literatury przedmiotu, wreszcie – odwagi badawczej.

Interdyscyplinarny charakter rozprawy wyznacza nowe kierunki badań nad historią literatury polskiej i rosyjskiej, prowadzonych nie tylko w perspektywie komparatystycznej, ale także w aspekcie dyskursu płci.

W związku z powyższym z pełnym przekonaniem wnoszę o dopuszczenie Pani mgr Anny Boginskiej do dalszych etapów w przewodzie doktorskim.

dr hab. Aurelia Kotkiewicz, prof. UP

Kraków, 6 marca 2019 r.